

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Αρ. 34 (2025)

Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές

Μετά τον συγκριτισμό.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Copyright © 2026, Γιάννης Παπαθεοδώρου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαθεοδώρου Γ. (2026). Μετά τον συγκριτισμό.: Λογοτεχνικές σπουδές και πολιτισμική κινητικότητα. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, (34), 208–218. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sygekrisi/article/view/45228>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πατρών

Μετά τον συγκριτισμό. Λογοτεχνικές σπουδές και πολιτισμική κινητικότητα

Εισαγωγή

Στην ομιλία του για τον συγκριτισμό, το 1979, ο Κ. Θ. Δημαράς, αφού υπενθυμίσει την εμφάνιση αλλά και την «προϊστορία» της συγκεκριμένης μεθοδολογίας, τόνιζε τους κινδύνους που κρύβει η εσωστρεφής λογική της αυτάρκειας και της «αυτοπεψίας» της ιστορίας της λογοτεχνίας:

Ίσως η γενεά μου έσπευσε λίγο, (η λεγομένη γενεά του τριάντα) να εισαγάγει το όργανο τούτο της μελέτης μέσα στην λειτουργία της ελληνικής παιδείας. Εγώ προσωπικά, ήρθαν στιγμές οπού αισθανόμουν κάτι σαν τύψεις όταν διεπίστωνα, ενωρίτερα, με πόση δυσπιστία εγίνονταν δεκτές οι πρωτοβουλίες μας, με πόση δυσφορία αντιμετώπιζε η καταστημένη παιδεία μας τις αναζητήσεις γύρω σε ξένες πηγές ενός ή άλλου έργου, τις ξένες επιδράσεις τις όποιες είχε δεχθεί ένας ή άλλος λογοτέχνης. Όμως πρώτον, είχαμε καλούς οδηγούς σ' αυτόν τον δρόμο – τον Παλαμά πάντοτε και πρώτιστα. Δεύτερον είμασταν νέοι τότε, ο κλάδος ήταν κι εκείνος νέος και μας τραβούσε με την πρωτοτυπία του και τίς ιδιόρρυθμες αναζητήσεις του. Και, τέλος, ήταν εντελώς δικαιολογημένη η ανησυχία μας, η αδημονία μας εμπρός σ' αυτήν την κατακόρυφη αυτάρκεια, αυτήν την αυτοπεψία με την οποία ελειτουργούσε στον τόπο μας η μελέτη και η ανάλυση της λογοτεχνίας μας και της ιστορίας της.¹

Από τότε, στα χρόνια που πέρασαν, η Συγκριτική Γραμματολογία όχι μόνο καθιερώθηκε ως ακαδημαϊκό αντικείμενο αλλά απέκτησε θεσμική εκπροσώπηση (Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας), περιοδική έκφραση (*Σύγκριση*) και θεματική ποικιλία. Σε μια σειρά από επιμέρους πεδία της Νεοελληνικής και Συγκριτικής Φιλολογίας, οι ερευνητές υιοθέτησαν άλλοτε επιλεκτικά και άλλοτε συστηματικά τα εργαλεία της συγκριτολογικής έρευνας, ενώ η θεωρία της Λογοτεχνίας στάθηκε καλός αγωγός σε αυτή την κατεύθυνση. Την τελευταία τριακονταετία, ωστόσο, η Συγκριτική Γραμματολογία έχει βρεθεί ξανά στο επίκεντρο πολλών κριτικών και αναστοχαστικών συζητήσεων, κυρίως σε ό,τι αφορά τον προσανατολισμό και τον τρόπο με τον οποίο «βλέπει» τη θέση της μέσα στις Λογοτεχνικές Σπουδές, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.² Στο άρθρο αυτό,³ θα προσπαθήσω να αναδείξω συνοπτικά κάποιες όψεις αυτού του προβληματισμού, με αφετηρία ορισμένα συγκριτολογικά παραδείγματα, που αφορούν τις «γεωγραφίες της κινητικότητας». Τα παραδείγματα αυτά συνδέονται

¹ Κ. Θ. Δημαράς, «Συγκριτισμός», *Μνήμων* 8 (1982) 117-129: 117

² Joel Evans (επιμ.), *Globalization and Literary Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022.

³ Η παρούσα δημοσίευση αποτελεί επεξεργασμένη εκδοχή της ομιλίας μου στην ημερίδα που διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας (7/11/2025) με θέμα: «Προς μια νέα Πολιτεία των Γραμμάτων: Η Συγκριτική Γραμματολογία και οι προκλήσεις του παρόντος - Μέρος Α». Το κείμενο διατηρεί, σε μεγάλο βαθμό, τον χαρακτήρα της προφορικής παρέμβασης σε μια «ανοιχτή συζήτηση», με την προσθήκη ορισμένων ενδεικτικών υποσημειώσεων. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή το Δ.Σ. της Εταιρείας για την πρόσκληση και τη *Σύγκριση* για τη φιλοξενία του άρθρου.

κατεξοχήν και με την έννοια της «παγκόσμιας λογοτεχνίας». Η τελευταία αποτελεί άλλωστε ένα πεδίο που σχετίζεται οργανικά με τις σύγχρονες προκλήσεις και προοπτικές των Ανθρωπιστικών Επιστημών.

I. Τα ταξίδια της θεωρίας

«Όπως οι άνθρωποι έτσι και οι σχολές της κριτικής, οι ιδέες και οι θεωρίες ταξιδεύουν – από τον έναν άνθρωπο στον άλλο, από τον έναν τόπο σε κάποιον άλλο τόπο, από τη μια περίοδο στην επόμενη». Με τη φράση αυτή ξεκινούσε ο Edward Said το δοκίμιο του «Τα ταξίδια της θεωρίας»,⁴ ορίζοντας ταυτόχρονα, τα στάδια αυτής της κίνησης: την καταγωγή («αρχικές περιστάσεις» της διαμόρφωσης μιας έννοιας), την απόσταση και το ταξίδι (από το σημείο αφετηρίας στο σημείο υποδοχής), τις συνθήκες δεξίωσης (αποδοχές ή και αντιστάσεις), και τέλος, τις μεταμορφώσεις της αρχικής έννοιας. Στο κύριο μέρος εκείνου του δοκιμίου, ο Said ασχολείται με τις «μεταπλάσεις» της έννοιας της «πραγμοποίησης». Όπως είναι γνωστό, η έννοια εισάγεται, το 1923, στο κλασικό έργο του György Lukács *Ιστορία και Ταξική συνείδηση*.⁵ Είναι μια έννοια που δεν αφορά μόνο τον μηχανικό κατακερματισμό της παραγωγικής διαδικασίας αλλά, στην ουσία, αφορά το σύνολο της αλλοτριωμένης από τον καπιταλισμό ανθρώπινης ζωής και δράσης. Συνεχίζοντας τον συλλογισμό του, ο Said σημειώνει πως, χρόνια αργότερα, αξιοποιώντας τη σκέψη του Lukács, ο Lucien Goldmann στο περίφημο έργο του *Le Dieu caché* (1955), στη μελέτη, δηλαδή, για την επίδραση που δέχτηκαν ο Pascal και ο Racine από τους γιανσενιστές του Port Royal, τροποποίησε την έννοια της «ταξικής συνείδησης» σε μια «vision du monde», σε μια «κοσμοαντίληψη/κοσμοθεωρία», «σε κάτι που δεν είναι μια άμεση αλλά μια συλλογική συνείδηση, η οποία αποτυπώνεται στο έργο ορισμένων εξαιρετικά χαρισματικών συγγραφέων».⁶ Αυτή η τροποποίηση, σύμφωνα με τον Said, οφείλεται στη δραστική διαφορά ανάμεσα στο χώρο και τον χρόνο παραγωγής και πρόσληψης των ιδεών: «Συνεπώς, ό,τι στη μια περίπτωση είναι επαναστατική συνείδηση στην άλλη γίνεται τραγικό όραμα, για λόγους που γίνονται εμφανείς μόνον όταν συγκριθούν σοβαρά οι καταστάσεις στη Βουδαπέστη και στο Παρίσι».⁷

Παρακολουθώντας τους επόμενους σταθμούς του ταξιδιού, ο Said σημειώνει τις δύο διαλέξεις που δίνει ο Goldmann στο Κέμπριτζ, το 1970. Ανάμεσα στο ακροατήριο βρισκόταν και ο Raymond Williams, ο γνωστός μαρξιστής κριτικός, που είχε γαλουχηθεί, ωστόσο, από τις παραδόσεις του Τμήματος Αγγλικών Σπουδών του Κέμπριτζ και είχε εκπαιδευτεί στις τεχνικές ερμηνευτικής ανάλυσης του Frank Raymond Leavis και του Ivor Armstrong Richards.⁸ Ο Goldmann μετέδωσε στον Williams το πάθος για τον Lukács, αλλά, γρήγορα ο Williams κατάλαβε πως η θεωρία της πραγμοποίησης οδηγεί σε μια «αυτοπαγίδευση»: αν «το μεγαλύτερο τμήμα που πρέπει να ερευνήσουμε είναι προϊόν [...] της πραγματοποιημένης συνείδησης», τότε η μεθοδολογική τομή μπορεί να γίνει μια μεθοδολογική παγίδα. Στην

⁴ Edward W. Said, *Ο κόσμος, το κείμενο και ο κριτικός*, μτφρ. Λίλυ Εξαρχοπούλου, επιμ. Γιώργος Μερτίκας, ευρετήριο: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Scripta, 2004, σ. 392.

⁵ Γκεόργκιου Λούκατς, *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, μτφρ. Γιάννης Παπαδάκης, Οδυσσέας, Αθήνα, 1975.

⁶ Edward W. Said, *Ο κόσμος, το κείμενο...*, ό. π., σ. 400.

⁷ Στο ίδιο, σ. 411.

⁸ Στο ίδιο, σ. 411.

πραγματικότητα, ο Williams διαπίστωνε πως «κάποιες χοντροκομμένες λειτουργίες» της «αντανάκλασης» μεταξύ της βάσης και του εποικοδομήματος, είχαν βγει από την πόρτα και επέστρεφαν πάλι από το παράθυρο. Το φάντασμα της Δεύτερης Διεθνούς στεκόταν και πάλι μπροστά στις Λογοτεχνικές Σπουδές.

Στο βιβλίο του *Politics and Letters* (1979), ο Williams θα φροντίσει να διαφοροποιηθεί από όλες αυτές τις «ολοποιητικές» θεωρίες:

Όσο ισχυρό κι αν είναι ένα κοινωνικό σύστημα, το ίδιο το νόημα της κυριαρχίας του εμπεριέχει έναν περιορισμό ή μια επιλογή των δραστηριοτήτων που καλύπτει, έτσι ώστε εξ ορισμού να είναι αδύνατον να καλύψει το σύνολο της κοινωνικής εμπειρίας, η οποία, κατά συνέπεια, πάντοτε περιλαμβάνει δυνητικά κάποιον χώρο για εναλλακτικές δραστηριότητες και εναλλακτικές πρωτοβουλίες.⁹

Επανεξετάζοντας το δοκίμιο του μερικά χρόνια αργότερα, ο Said θα προσθέσει άλλα δύο παραδείγματα για τις χρήσεις του Lukács: την ανάλυση του Adorno για τον Schönberg, στη *Φιλοσοφία της νέας μουσικής* (1948) αλλά και την ανάλυση του Frantz Fanon για την αντίθεση μεταξύ αποίκου και αυτόχθονος στο βιβλίο του *Της Γης οι κολασμένοι* (1961). «Μέσα από όλα αυτά», γράφει ο Said, αποκομίζουμε την αίσθηση [...] της γεωγραφικής διασποράς για την οποία είναι ικανός ο θεωρητικός κινητήρας. Εννοώ πως, όταν ο Adorno χρησιμοποιεί τον Lukács για να κατανοήσει τη θέση του Schönberg στην ιστορία της μουσικής, ή όταν ο Fanon δραματοποιεί τον αποικιακό αγώνα μέσα από τη γλώσσα της εμφανώς ευρωπαϊκής διαλεκτικής υποκειμένου-αντικειμένου» –τη διαλεκτική κυρίου και δούλου, θα πρόσθετα, για να θυμηθούμε τον Hegel- «δεν σκεφτόμαστε απλώς για αυτούς ότι έπονται του Lukács, χρησιμοποιώντας το έργο του σε έναν καθυστερημένο δεύτερο βαθμό, [...], αλλά μάλλον ότι τον τραβούν από μια σφαίρα ή περιοχή σε μια άλλη».¹⁰

Αν στο πρώτο δοκίμιο, ο Said υπονοούσε πως μέσα στα πολλαπλά ταξίδια της, η θεωρία έχασε ένα μέρος από την αρχική επαναστατική δύναμή της για να γίνει ένα «εξημερωμένο» ακαδημαϊκό υποκατάστατο, στο δεύτερο δοκίμιο, ο Said δίνει έμφαση στη δημιουργική πρόσληψη και αναπλαισίωση του έργου του Lukács. Στο κείμενο αυτό, ο Said προχωράει σε κάτι πιο παραγωγικό από το να διαπιστώνει «παραναγνώσεις» ή «αλλοιώσεις» των δήθεν αυθεντικών ερμηνειών των αρχικών κειμένων. Αυτό που τον ενδιαφέρει είναι πώς η κριτική συνείδηση ανταποκρίνεται σε μορφές ιστορικότητας, που απορρέουν από τον ευρύτερο «πολιτικό κόσμο», εντός του οποίου παράγεται η ανθρωπιστική γνώση· ενίοτε και με χειραφετητικά προτάγματα. Προφανώς, ο Said δεν υπαινίσσεται κάποια «παραλληλία» ανάμεσα στη «βιενέζικη δωδεκάφθογγη μουσική» και στην αλγερινή αντίσταση απέναντι στη γαλλική αποικιοκρατία, αλλά υποβάλλει την αρχή της κινητικότητας ως μια εκδοχή της «θεωρίας που ταξιδεύει» αλλά και ως μια μορφή «συγγένειας» ανάμεσα στα μέλη μιας διανοητικής αλυσίδας. Με άλλα λόγια, στην «Πολιτεία των Γραμμάτων», τα ταξίδια της θεωρίας είναι κάτι παραπάνω από μια γεωγραφική μετατόπιση. Είναι ο απαραίτητος συνδεδετικός κρίκος για την πνευματική συνοχή μιας κοινότητας.

⁹ Στο ίδιο, σ. 416-417.

¹⁰ Edward D. Said, *Αναστοχασμοί για την εξορία και άλλα δοκίμια λογοτεχνικής και πολιτισμικής θεωρίας*, μτφρ. Γ. Παπαδημητρίου, Scripta, Αθήνα, 2006, σ. 600.

II. Από την απο-αποικιοποίηση στην παγκοσμιότητα

Τον Μάρτιο του 1965, μια μηχανική βλάβη στο αεροπλάνο της Air Cubana που πετούσε από την Πράγα στην Αβάνα, υποχρέωσε τον πιλότο να κάνει μια ενδιάμεση στάση στο αεροδρόμιο του Shannon στη δυτική Ιρλανδία. Στην υποχρεωτική διαμονή του, για κάνα δυο μέρες, το πλήρωμα επισκέφτηκε τις τοπικές pub της περιοχής, δοκιμάζοντας εκλεκτές μπύρες. Σε μία από αυτές τις συναναστροφές, ένας επιβάτης του αεροπλάνου προσπαθούσε να πείσει τον συνεπιβάτη του, διάσημο ποιητή, κριτικό και εκδότη του οίκου Casa de las Americas, τον Roberto Fernández Retamar, να εκδώσει ένα βιβλίο που μόλις είχε διαβάσει και το μετέφερε στις αποσκευές του. Ο επιβάτης ήταν ο Che Guevara¹¹ και το βιβλίο ήταν το βιβλίο του Frantz Fanon *Της Γης οι κολασμένοι*.¹² Ο Che Guevara είχε διαβάσει το βιβλίο κατά την πρόσφατη επίσκεψή του στην Αφρική· ειδικότερα, στο Κογκό και στο Αλγέρι, όπου συνάντησε, μάλιστα, τη δημοσιογράφο Josie Fanon, τη χήρα του Fanon.¹³ Το βιβλίο άσκησε καταλυτική επίδραση στον Che, ο οποίος, επηρεασμένος από την προοπτική της «Τρι-ηπειρωτικής Συνδιάσκεψης»,¹⁴ έγραψε το δοκίμιο με τίτλο «Ο σοσιαλισμός και ο άνθρωπος στην Κούβα» (1965).¹⁵ Το βιβλίο του Fanon έγινε γρήγορα η βίβλος της απο-αποικιοποίησης ενώ, ταυτόχρονα, η αγγλική του μετάφραση άλλαζε διαδοχικά τίτλους για να προσαρμοστεί στα κινήματα των μαύρων ακτιβιστών της Αμερικής – είναι χαρακτηριστική, για παράδειγμα, μία από τις μεταφραστικές μεταπλάσεις του τίτλου: *The Handbook for the Black Revolution that is Changing the Shape of the World* (1968).

Το 2014, η Gayatri Chakravorty Spivak προλογίζοντας το ντοκιμαντέρ του Goran Hugo Olsson με τίτλο *Concerning Violence*, υπενθύμιζε πως «σε αντίθεση με τον Mahatma Gandhi, τον πρώιμο W.E.B. Du Bois, ή ακόμα και τον Nelson Mandela, που έθεσαν τον εαυτό τους στην υπηρεσία των δικών τους εθνών, ο Fanon δεν ήταν ο ίδιος Αλγερινός, δεν μιλούσε αραβικά και δεν ήταν μουσουλμάνος».¹⁶ Κατά κάποιο τρόπο, το ταξίδι του από τη Μαρτινίκα στη Γαλλία τον έφερε πιο κοντά στο Αλγέρι, όπου και δούλεψε ως ψυχίατρος. Η Spivak αναρωτιέται: πώς κάποιος που βρίσκεται «εκτός ταυτότητας» μπορεί να μοιραστεί εμπειρίες και βιώματα, φροντίζοντας (για) τους Άλλους και δίνοντας φωνή στους υποτελείς; Κατά κάποιο τρόπο, το ζήτημα αυτό η Spivak το είχε συνδέσει με την ίδια την προοπτική των Συγκριτολογικών Σπουδών. Στο βιβλίο της *Death of a Discipline*,¹⁷ η Spivak υποστήριζε πως τα περισσότερα προγράμματα σπουδών στον χώρο της Συγκριτικής Γραμματολογίας ήταν δεσμευμένα από μια ευρωκεντρική αντίληψη γύρω από την έννοια της σύγκρισης. Στην πραγματικότητα, ισχυριζόταν η Spivak, η Συγκριτική Γραμματολογία είχε μετατραπεί σε ένα διευρυμένο «Τμήμα Αγγλικών Σπουδών», το οποίο αναπαράγει τα αποικιακά κατάλοιπα των ιεραρχικών σχέσεων της Δύσης με τους αποικιοποιημένους Άλλους.

Το βιβλίο της Spivak, ωστόσο, δεν ήταν ένας θρήνος για τον θάνατο της Συγκριτολογίας αλλά η αναζήτηση ενός άλλου «συγκριτολογικού παραδείγματος».

¹¹ Robert J. C. Young, *Postcolonialism. A very short introduction*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2020, σ. 121-122.

¹² Frantz Fanon, *Της γης οι κολασμένοι*, μτφρ. Αγγέλα Αρτέμη, Κάλβος, 1982.

¹³ Robert J. C. Young, *Postcolonialism...*, ό.π., σ. 124.

¹⁴ Η Τριηπειρωτική Διάσκεψη φιλοξενήθηκε στην Κούβα το 1966 συσπειρώνοντας δυνάμεις από τη Λατινική Αμερική, την Αφρική και την Ασία.

¹⁵ Robert J. C. Young, *Postcolonialism...*, ό.π., σ. 125.

¹⁶ <https://filmquarterly.org/2014/10/29/preface-to-concerning-violence/>.

¹⁷ Gayatri Chakravorty Spivak, *Death of a discipline*, Columbia University Press, New York, 2003.

Το βιβλίο προωθούσε την ιδέα της «πολιτισμικής μετάφρασης» με έμφαση στην ιδιαιτερότητα και στα ιδιώματα των «υπάλληλων γραφών» («subaltern writing»). Το βιβλίο της Spivak έθετε εντέλει ένα ζήτημα οπτικής γωνίας: αντί η Συγκριτική Γραμματολογία να ψάχνει «δάνεια» και «αντιδάνεια», καλό θα ήταν να φανταστεί τον εαυτό της με τα μάτια όλων όσοι δεν είχαν ακόμη καν το «δικαίωμα στην εγγραμματοσύνη». Η κινητικότητα, σε αυτή την περίπτωση, δεν προϋπέθετε απλώς ένα «ταξίδι έξω από το κέντρο», αλλά όριζε τον ίδιο τον μελετητή ως ένα «διασπορικό υποκείμενο», που ανασύρει, μελετάει και αναδεικνύει εναλλακτικές «γεω-πολιτικές αφηγήσεις».

Η κριτική αντίδραση απέναντι σε αυτή την προβληματική εκφράστηκε κυρίως με το βιβλίο της Benita Parry, *Postcolonial Studies: A Materialist Critique*.¹⁸ Στο βιβλίο αυτό η Parry, επιμένει πως οι επιπτώσεις της θεωρητικής «γλώσσας» του μετα-αποικιακού συγκριτισμού επανεισάγουν έναν ιδιότυπο και εξιδανικευμένο «αντιστασιακό αυτοχθονισμό». Έτσι η αποικιοκρατία εμφανίζεται ως ένα ατέρμονο παιχνίδι «γλωσσικών σημείων» παρά σαν ένα πλέγμα ιστορικών σχέσεων ανάμεσα στα κείμενα και τα συμφραζόμενά τους. Πράγματι, ένα τμήμα της μετα-αποικιακής Συγκριτολογίας έχει υιοθετήσει τον ηθικολογικό τόνο μιας πολιτικής καταγγελίας απέναντι στη Δύση, χωρίς συχνά να μπορεί να διακρίνει πόσο σύνθετη είναι η πολιτισμική ιστορία μέσα σε αυτές τις «αλληλένδετες επικράτειες».

III. Πολιτείες των Γραμμάτων: κέντρο και περιφέρειες

Σε μια αντίστροφη κίνηση, στο βιβλίο της *Η Παγκόσμια Πολιτεία των Γραμμάτων*,¹⁹ η Pascale Casanova τόνιζε πως η μελέτη της λογοτεχνίας έχει, σε μεγάλο βαθμό, οργανωθεί μέσα από «εθνικές αφηγήσεις», γεγονός που μας εμποδίζει να συλλάβουμε τις υπερ-εθνικές διαστάσεις των λογοτεχνικών φαινομένων. Στο βιβλίο της, η Casanova, με εμφανείς επιρροές από τον δάσκαλό της Pierre Bourdieu, περιγράφει τη δομή του παγκόσμιου λογοτεχνικού πεδίου μέσα από τη θεωρία της κινητικότητας από την περιφέρεια προς το κέντρο. Ειδικότερα, δείχνει τον αγώνα των λογοτεχνών του μοντερνισμού να απεξαρτηθούν από τις χώρες τους ή ακόμη και από τις γλώσσες τους, προκειμένου να διανύσουν το «ταξίδι προς το κέντρο». Σύμφωνα με τη συγγραφέα, στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η πορεία προς τη λογοτεχνική καθιέρωση οδηγεί πάντα στο Παρίσι, την παγκόσμια πρωτεύουσα της λογοτεχνίας. Για να κερδίσουν την παγκόσμια αποδοχή και αναγνώριση, οι συγγραφείς από τις περιφερειακές χώρες πρέπει να βρουν αποδοχή στον λογοτεχνικό κόσμο του Παρισιού. Το βιβλίο έλαβε διθυραμβικές κριτικές, τόσο για τη συνθετική ικανότητα όσο και για το περίφημο «ιρλανδικό παράδειγμα», που χρησιμοποίησε η συγγραφέας.

Όπως δείχνει η συγγραφέας στο βιβλίο της, ο ιρλανδικός λογοτεχνικός μοντερνισμός, από τον Yeats μέχρι τον Beckett, παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανασύνθεση του μοντερνιστικού λογοτεχνικού πεδίου. Μέσα από τις συζητήσεις για τη γλώσσα, τον εθνικισμό και την πολιτική της λογοτεχνίας ως μοντέλο για την «αναγέννηση των εθνών», η συγγραφέας υποστηρίζει πως το ιρλανδικό παρά-

¹⁸ Benita Parry, *Postcolonial Studies. A Materialist Critique*, Routledge, London/New York.

¹⁹ Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, μτφρ. M. B. DeBevoise Harvard University Press, Cambridge/ Massachusetts /London, 2004. Βλ. και Pascale Casanova, *Η Παγκόσμια Πολιτεία των Γραμμάτων*, μτφρ. Έφη Γιαννοπούλου, Πατάκης, Αθήνα, 2011.

δειγμα πέτυχε τη «λογοτεχνική καθιέρωση» στο κέντρο της Ευρώπης (μετάφραση, έκδοση, διάδοση). Το ιρλανδικό παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό για τις δομικές συνθήκες που είναι διαθέσιμες σε ένα μικρό λογοτεχνικό πεδίο προκειμένου να γίνει τμήμα του παγκόσμιου λογοτεχνικού πεδίου. Η συγγραφέας ισχυρίζεται πως αυτό ισχύει εξίσου και για άλλα παράλληλα παραδείγματα από τη Νότια Αμερική και την Αφρική. Ο Aamir Mufti, ωστόσο, στην κριτική του, υποστήριξε πως η Casanova, εξετάζοντας αυτή την «κίνηση προς το κέντρο», υποβαθμίζει τον ρόλο του Οριενταλισμού. Η συγγραφέας, δηλαδή, μοιάζει να ξεχνάει πως «οι μη δυτικές κειμενικές παραδόσεις έκαναν την πρώτη τους είσοδο στον διεθνή λογοτεχνικό χώρο που είχε αναδυθεί στην Ευρώπη», ακριβώς μέσα από τη φιλολογική «ανακάλυψη» ή μάλλον επινόηση της Ανατολής ως ενός αρχετυπικού μοντέλου για τον μοντερνιστικό μυθοποιητικό πριμιτιβισμό.²⁰

Το αίτημα, ωστόσο, για ένα πιο σύνθετο μοντέλο Συγκριτολογίας αντιστοιχούσε στη νέα εποχή των μεταβάσεων: από την από-αποικιοποίηση στην παγκοσμιοποίηση. Την ίδια περίοδο, ο Franco Moretti, μελετώντας την επικράτηση του μυθιστορήματος από τη Βρετανία έως την Ιαπωνία τόνιζε πως η διαπολιτισμική αλληλεπίδραση του είδους και η διαμεσολάβηση των μεταφράσεων και των διασκευών μπορεί να εξεταστεί μέσω του συνδυασμού της συγκριτικής «χαρτογραφίας» με την «εξ αποστάσεως ανάγνωση». Στη σχετική μελέτη του, τα γραφήματα, οι χάρτες και τα «δέντρα» συγκροτούν αφαιρετικά μοντέλα για μια «παγκόσμια ιστορία της λογοτεχνίας».²¹ Ο Moretti υποστηρίζει πως «καθώς οι απλοϊκοί περιπάτοι στην ύπαιθρο δίνουν τη θέση τους σε ταξίδια στις σιδερένιες ράγες της νεωτερικότητας», οι χάρτες του μυθιστορήματος και οι γεωγραφίες της πρόσληψης του είδους μπορούν να φέρουν στην επιφάνεια τα μοτίβα αυτής της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας. Η μελέτη του μυθιστορήματος είναι, εντέλει, ένα ταξίδι στην καρδιά της Νεωτερικότητας, τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή. Η πρόκληση, επομένως, για τη Συγκριτική Γραμματολογία είναι να μετατοπιστεί από τη λογική των επιδράσεων στην προβληματική της κινητικότητας.

IV. Πολιτισμικές μεταφορές, ζώνες επαφής και κινητικότητα

Είχε προηγηθεί, βέβαια, ο ιστορικός Ruggiero Romano, ο οποίος εισάγοντας την έννοια της «αμφίδρομης πολιτισμικής μεταφοράς» τόνιζε πως τα γεωγραφικά όρια ενός τόπου εντάσσονται σε μια μεγαλύτερη και δυναμική κλίμακα επαφών και διαμεσολαβήσεων.²² Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, ο ιστορικός Michel Espagne, έδειχνε πως η έννοια των «πολιτισμικών μεταφορών» είναι ένα εργα-

²⁰ Aamir Mufti, «Orientalism and the Institution of World Literatures», διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/3876880/Orientalism_and_the_Institution_of_World_Literatures.

²¹ Franco Moretti, *Graphs, maps, trees: abstract models for a literary history*, Verso, London/New York, 2005.

²² Ruggiero Romano, «Η αμφίδρομη πολιτισμική μεταφορά: κάποιες αμφιβολίες», *Τα Ιστορικά*, 24-25 (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1996) 3-12. Ας σημειωθεί πως η μεθοδολογία του Ruggiero Romano βρήκε ευνοϊκό έδαφος στην ελληνική ιστοριογραφία, με κύριο εκπρόσωπο τον Σπύρο Ασδραχά. Ήδη από το 1984, παρατηρούμε, για παράδειγμα, πως η Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών διοργανώνει συνέδριο με θέμα: «Πολιτισμικές επαφές στα Επτάνησα και αναμεταδόσεις στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. 16ος-20ός αι.». Για τα στοιχεία των συνεδρίων εκείνης της περιόδου βλ. Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών. Χρονικό. 1970-2002*, Αθήνα 2002, σ. 69-75.

λείο, που επιτρέπει την πληρέστερη συγκριτική μελέτη της συγκρότησης των νεωτερικών εθνών-κρατών,²³ κυρίως στο πεδίο της κουλτούρας. Οι μεταφορές, επίσης, εντοπίζονται κυρίως στις «ζώνες επαφής». Ας θυμηθούμε, για παράδειγμα, πως σύμφωνα με τη Mary Louise Pratt, οι «ζώνες επαφής» είναι «κοινωνικοί χώροι όπου διαφορετικοί πολιτισμοί συναντιούνται, συγκρούονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους».²⁴ Αυτές οι αλληλεπιδράσεις συμβαίνουν συχνά μέσα σε ένα ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο σχέσεων εξουσίας και ισχύος (πχ. αυτοκρατορίες, αποικιοκρατία, παγκόσμιοι πόλεμοι), στις οποίες παίζουν καταλυτικό ρόλο η διεκδίκηση και η επέκταση της γεωγραφικής εδαφικότητας αλλά και οι ανταγωνισμοί ανάμεσα σε κυρίαρχα, κατάλοιπα και αναδυόμενα στοιχεία της κουλτούρας.

Η έννοια της κινητικότητας επανήλθε στο προσκήνιο, όταν, το 2009, ο Stephen Greenblatt και οι συνεργάτες του παρουσίασαν με προγραμματικό τρόπο ένα «μανιφέστο» για την πολιτισμική κινητικότητα.²⁵ Στην εισαγωγή αυτού του βιβλίου ο Greenblatt ξεκινάει από την αυτονόητη διαπίστωση πως ζούμε σε κοινωνίες με έντονη κινητικότητα. Ακόμη και στο Πανεπιστήμιο, ζούμε και διδάσκουμε μέσα σε κοινότητες που προϋποθέτουν την κινητικότητα: στη γεωγραφία, στη γνώση, στις γλώσσες της μετάφρασης. Η συζήτηση για τις υπερεθνικές όψεις της λογοτεχνίας, η ιστορία της ελληνικής αρχαιότητας, σε ευρωπαϊκό και διεθνές πλαίσιο, η μεταναστευτική λογοτεχνία ως «παγκόσμια λογοτεχνία» είναι μια απόδειξη αυτής της διαρκούς κινητικότητας και των πολιτισμικών ανταλλαγών ανάμεσα σε διαφορετικά ακαδημαϊκά περιβάλλοντα.

Τι θα γινόταν, λοιπόν, αν η κινητικότητα δεν ήταν απλώς η θεματική ενός συγκεκριμένου πεδίου σπουδών (όπως π.χ. οι Σπουδές της Μετανάστευσης) και γινόταν η κύρια οπτική γωνία των Λογοτεχνικών Σπουδών; Τι θα γινόταν αν σκεφτόμαστε πέρα και έξω από τη λογική της «ρίζας» και του «ριζώματος» σε έναν τόπο; Προσπαθώντας να ορίσει τις εφαρμογές του επιχειρήματός του, ο Greenblatt προσεγγίζει την έννοια της κινητικότητας στις θεωρητικές αλλά και στις υλικές διαστάσεις της, δίνοντας έμφαση σε κάποια κεντρικά σημεία. Καταρχάς, αναφέρεται στις φυσικές, κοινωνικές και θεσμικές διαστάσεις της κινητικότητας: στην έννοια, δηλαδή, της μεταφοράς, που εγγράφεται μέσα σε μια σωματική αλλά και διανοητική «ποιητική του ταξιδιού». Η κινητικότητα, ωστόσο, υποστηρίζει ο Greenblatt, μπορεί να αναδειχθεί και στο εσωτερικό ενός συστήματος ή ενός «σηματισμού λόγου»· εκεί, δηλαδή, που ορισμένες μορφές, πρέπει να «κρυφτούν», να αποσιωπηθούν ή και να λογοκριθούν, προκειμένου να αναδειχθεί η λογική της ομοιότητας και της ομοιομορφίας. Ακριβώς, μέσα σε αυτά τα περιβάλλοντα, λέει ο Greenblatt, αναπτύσσονται δυναμικές σχέσεις, ανάμεσα στη δράση των υποκειμένων και τη δομική κατασκευή. Η σχέση μεταξύ της δομής των ενεργών φορέων και των διαμέσων μπορεί να μας φανερώσει την πολλαπλότητα των δράσεων και την ενδεχομενικότητα των συμπεριφορών. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να διαπιστώσουμε πως ορισμένες μεταναστευτικές πρακτικές μπορούν να παραπέμπουν σε πολύ πιο ομοιόμορφες στρατηγικές, ενώ άλλα –φαινομενικά ομοιογενή– συστήματα «πολιτισμικής κινητικότητας», όπως π.χ. οι «μουσειακές

²³ Michel Espagne, *Les transferts culturels franco-allemands*, Presses universitaires de France, Paris, 1999.

²⁴ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, Routledge, London/New York, 1992, σ. 6-7.

²⁵ Stephen Greenblatt et. al., *Cultural Mobility. A Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge/New York, 2009.

εκθέσεις», μπορεί να παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη ποικιλομορφία. Αν, αίφνης, βλέπαμε, ακόμη και το ίδιο το «εθνικό» φαινόμενο ως προϊόν κινητικότητας, τότε θα κατανοούσαμε πως οι νεωτερικές επαναστάσεις αλλά και η συγκρότηση της «επιλεκτικής παράδοσης» προϋποθέτουν τις «ζώνες επαφής» και τις αμφίδρομες «πολιτισμικές μεταφορές».

Είναι προφανές πως στη σκέψη του Greenblatt, η πολιτισμική κινητικότητα περιλαμβάνει διάφορα και διαφορετικά αντικείμενα, που, εκ πρώτης όψευς, δεν δείχνουν τη συνάφεια και τις διασταυρώσεις τους. Η ιδέα της κινητικότητας θα μπορούσε να αξιοποιηθεί τόσο στη μελέτη της λογοτεχνίας όσο και στη μελέτη του τουρισμού, στις Σπουδές της μετανάστευσης αλλά και στην ιστορία του θρησκευτικού προσηλυτισμού (π.χ. μισσιονάριοι), στην αναγεννησιακή ανακάλυψη του *De rerum natura* του Λουκρήτιου αλλά και στις σεξπηρικές θεατρικές παραστάσεις, που διαφοροποιούνται από τόπο σε τόπο. Η αναφορά του Greenblatt στην κινητικότητα, ωστόσο, δεν ήταν εντελώς καινούργια. Έχει και αυτή τη δική της διανοητική γενεαλογία στον χώρο του Πολιτισμικού Υλισμού (Cultural Materialism). Για να θυμηθούμε, και πάλι, ένα παλαιότερο παράδειγμα του Raymond Williams: ας σκεφτούμε πως θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε την έννοια της κινητικότητας στη μελέτη της εμπορευματικής λαϊκής κουλτούρας, αν διαβάσαμε το εξής σχόλιο των *Times*, στα 1851: «Κάθε νέος τίτλος στις σειρές αυτών των αναγνωσμάτων ενισχύει την πεποίθηση ότι τα άτομα των ανώτερων τάξεων, τα οποία αποτελούν τη μεγαλύτερη μερίδα των αναγνωστών του σιδηροδρόμου, χάνουν το συνηθισμένο τους καλό γούστο, μόλις μπαίνουν στον σταθμό».²⁶

Η αγγελία αφορούσε τη Railway Library («Η Βιβλιοθήκη του σιδηροδρόμου»), η οποία είχε ιδρυθεί από το 1849, περιλαμβάνοντας στους τίτλους της πολύ γνωστούς συγγραφείς, όχι μόνο από τον χώρο της παραλογοτεχνίας. «Είναι προφανές», σημειώνει ο Raymond Williams, «ότι τα αναγνώσματα που αναφέρθηκαν παραπάνω δεν ήταν μόνο η πνευματική τροφή των υποβαθμισμένων φτωχότερων τάξεων αλλά αντιπροσώπευαν επίσης, τουλάχιστον αναφορικά με τους ταξιδιώτες των τρένων, το γούστο των ατόμων των ανώτερων τάξεων».²⁷ Και συνεχίζει: «Η τεράστια επέκταση των σιδηροδρόμων δημιούργησε νέες αναγνωστικές ανάγκες, και το σημαντικότερο, νέα σημεία διανομής των βιβλίων, μαζί με μια στροφή στις φθηνές περιοδικές εκδόσεις, που μόνο εν μέρει συνδέεται με τη συνήθη αντίληψή μας για τη χειραγώγηση της γνώμης της εργατικής τάξης».²⁸

Το παράδειγμα συμπυκνώνει με χαρακτηριστικό τρόπο, νομίζω, τις μεταφορές, τις μετακινήσεις, την κινητικότητα των λογοτεχνικών ειδών και των ταξινομήσεων του λογοτεχνικού κανόνα, την ταξική κινητικότητα του πολιτισμικού γούστου, την παραγωγή και την κυκλοφορία των βιβλίων μέσα στα νέα οικονομικά δίκτυα της νεωτερικής βιβλιαγοράς. Ο Stephen Greenblatt υπήρξε, το 1966, για ένα σύντομο διάστημα, μαθητής του Raymond Williams στο Κέμπριτζ. Δεν είναι τυχαίο, ότι ο Williams, μαζί με τον Michel Foucault, υπήρξαν η κύρια θεωρητική αναφορά του Νέου Ιστορικισμού.

²⁶ Raymond Williams, *Κουλτούρα και Ιστορία*, μτφρ. Βενετία Αποστολίδου, Γνώση, Αθήνα, 1994, σ. 156.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 156.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 157.

V. «Εγκόσμια κριτική»

Η κινητικότητα, ωστόσο, δεν είναι μόνο μια γεωγραφική έννοια αλλά και μια κριτική πρακτική. Σύμφωνα με τον Edward Said, είναι μια εκδοχή της «εγκόσμιας κριτικής»,²⁹ που αντιμετωπίζει τα κείμενα ως συμβάντα της ιστορίας των ανθρώπων και που διαπερνά τα γεωγραφικά και πολιτισμικά σύνορα. Η κινητικότητα υποχρεώνει τον/την να ζει σε μια κατάσταση εντός και εκτός του έθνους του. Τον στόχο αυτόν τον είχε θέσει από παλιά ο Auerbach όταν σχολίαζε τη *Νέα Επιστήμη* του Vico. Η εσώτερη ανθρώπινη ουσία της ιστορίας των εθνών και ολόκληρου του ανθρώπινου γένους χάρη στην οποία μπορούμε να γνωρίσουμε αυτή την ιστορία ως δικό μας δημιούργημα και κτήμα αποτελεί τη θεμελιώδη προϋπόθεση της *Νέας Επιστήμης*. Αυτήν εμπιστεύεται ο Vico για να εφαρμόσει τη «νέα κριτική τέχνη», η οποία αποτελεί ένα ερμηνευτικό έργο, που αντιστοιχεί στην ανθρώπινη εμπειρία και στους «δημιουργούς των ίδιων των εθνών» «Όπως και να έχει», λέει ο Auerbach, «η φιλολογική μας πατρίδα είναι όλη η υφήλιος· δεν μπορεί πλέον να είναι το έθνος. Ασφαλώς την πιο πολύτιμη και αναντικατάστατη κληρονομιά του φιλόλογου εξακολουθούν να την αποτελούν η γλώσσα και η παιδεία του δικού του έθνους. Για να την αξιοποιήσει όμως οφείλει να την αποχωριστεί και να την υπερβεί».³⁰ Αυτός ο αποχωρισμός, αυτή η απόσταση και η υποχρεωτική πνευματική εξορία στην οποία πρέπει να ζήσει ο κριτικός για να κερδίσει το τίμημα της γνώσης δεν συνοδεύονται πάντα και μόνο από τις απολαύσεις του ταξιδιού αλλά και από την τραγική μοίρα της ανεστιότητας και του εκπατρισμού.

VI. Από την Πολιτισμική Κινητικότητα στις Δημόσιες Ανθρωπιστικές Επιστήμες.

Οι θεωρητικές στιγμές της κινητικότητας, που παρουσιάστηκαν συνοπτικά, μπορούν να μας οδηγήσουν, νομίζω, σε κάποια πρόχειρα συμπεράσματα και ερωτήματα. Η κριτική στη «μαζική κουλτούρα» (Adorno), τα ανθρώπινα δικαιώματα στον Τρίτο Κόσμο (μετα-αποικιακές Σπουδές), η στροφή στη μελέτη της λαϊκής και δημοφιλούς κουλτούρας (Raymond Williams) και η διαδικασία των «θαυμαστών διαπραγματεύσεων» (τίτλος βιβλίου του Stephen Greenblatt) ορίζουν ένα πλαίσιο για το πώς σήμερα οι Δημόσιες και Εφαρμοσμένες Ανθρωπιστικές Σπουδές μπορούν να παίξουν ένα νέο ρόλο σε άμεση συνάφεια με τα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά διακυβεύματα της εποχής μας. Οι Δημόσιες Ανθρωπιστικές Επιστήμες υπάρχουν εκεί που η ακαδημαϊκή δραστηριότητα αλληλοεπιδρά με τη δημόσια ζωή. Εκεί που το ακαδημαϊκό έργο απευθύνεται στο ευρύτερο κοινό λαμβάνοντας υπόψη του τη γνώση που προέρχεται από διαφορετικά κοινά και από επαγγελματίες του πεδίου.

Εκεί που οι ακαδημαϊκές πολιτικές παρεμβάσεις συνδέονται με τα δικαιώματα, τις αξίες του Διαφωτισμού, την ίδια τη δημοκρατία. Εκεί που υπάρχει ανάδειξη νέων πεδίων της έρευνας (π.χ. ερευνητικά προγράμματα στα οποία μελετάται η επιστολογραφία των μεταναστών ως μια νέα μορφή «παγκόσμιας γραμματείας»), στην οποία μπορεί να εξετάζεται η λογοτεχνία σε άλλα μέσα/ με άλλα μέσα. Τα παραδείγματα είναι προφανώς ενδεικτικά και, σε καμία περίπτωση, δεν

²⁹ Edward W. Said, *Ο κόσμος, το κείμενο, ο κριτικός*, ό. π., σ. 11-60.

³⁰ Erich Auerbach, *Ο Τζανμπατίστα Βίκο και η ιδέα της Φιλολογίας*, μτφρ. Γιώργος Ανδρουλιδάκης, *Φιλολογία της παγκόσμιας λογοτεχνίας*, μτφρ. Κώστας Σπαθαράκης, επιμετρο Διονύσης Καψάλης, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2016, σ. 65.

συστήνονται ως «νέοι τρόποι» ή υποδείξεις για την πορεία της σύγχρονης έρευνας. Η τελευταία, με όλη την ποικιλία της, την ευρυχωρία της αλλά και τις παραδόσεις της θα πρέπει να συνεχίσει να έχει τον δικό της ανεξάρτητο ρόλο στην ακαδημαϊκή ζωή, ιδίως όταν οι συνθήκες είναι αντίξοες.

Επίλογος

Ακόμη και στις πιο δύσκολες ώρες το έργο του φιλολόγου και του ιστορικού ήταν να παρακολουθεί την κοινωνία «εν κινήσει» και να γοητεύεται από την ανακάλυψη αυτής της κρυφής κινητικότητας, που έχουν τα πνευματικά φαινόμενα. Ιδού τι γράφει ο Σεφέρης, στις 11 Δεκεμβρίου του 41, στο Τράανσβαλ:

«Θλίβει ο καπνός το διάστημα γαλάζιον των αέρων...» – διαβάζω
Κάλβο, που τύπωσε στα '26 και τον γνωρίσαμε στα '88·
και που έμεινε αξιολόγητος στα γεροντάματα, σαν ένα «ραγισμένο βάζο»,
στα χέρια μιας γριάς Εγγλέζας δασκάλας [...].³¹

Ας κρατήσουμε αυτή την «εύθραυστη» ειλικρίνεια του Σεφέρη και ας σκεφτούμε πως τα λείψανα του Κάλβου «ταξίδεψαν» από την Αγγλία στην Ελλάδα το 1960, ενώ τα *Άπαντα* του ζακύνθιου ποιητή, ολοκληρώθηκαν, με τον επιμελητικό άθλο του Δημήτρη Αρβανιτάκη, μόλις στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα. Επτάνησα, Ιταλία, Αγγλία. Έχουμε να μάθουμε ακόμα πολλά για την κινητικότητα, τις διαδρομές και τα ταξίδια της ιστορίας της λογοτεχνίας.

³¹ Βλ. πρόχειρα:

https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?text_id=3240&hi=602231&cnd_id=

Abstract**Giannis Papatheodorou****Literary Studies and Cultural Mobility**

In the last thirty years, in the so called “era of Globalization”, the field of Comparative Literary Studies has found itself at the core of many critical discussions, mainly regarding its orientation within Postcolonial Studies. In this article, I will briefly attempt to highlight some aspects of Postcolonial theory, which concern the “geographies of cultural mobility”. These examples are also linked par excellence to the reflective concept of “world literature”. The latter is related to the contemporary challenges and prospects of the Public and Applied Humanities.